

Na konec černého kontinentu

Foto: Tomáš Grim

Ťuhýk obecný, další ťuhýk, vlaštovka obecná, zase ťuhýk, mandelík hajní, zase ťuhýk, dudek chocholatý, ťuhýk – tentokrát pro změnu menší, lejsek šedý, stopadesátý ťuhýk (obecný)... Že by zachovalý kout Maďarska? A kde jinde bychom tak asi mohli být?! Tuhle zjevnou hypotézu vzápětí vyvrací slon. Nejsme v kraji uheráku, jsme v nejvzdálenějším koutě zemského povrchu, kde můžeme tyto „naše“ druhy, vlastně jejich celé společenstvo, vidět. V Jihoafrické republice.¹

Exotičtí našinci

A ve výčtu „našich“ druhů bych mohl pokračovat. Tak to rovnou udělám: sedmihlásek hajní, budníček větší, pěnice slavíková. A rákosníci: zpěvný, velký, proužkovaný. Ve všech prostředích se ti ptačí „našinci“ mrcasí: v lese žluva hajní, ve vzduchu břehule říční, u vody konipas luční (nepoččetně, ale přece). Jmenované druhy tu – spolu s řadou „našich“ evropských vodních druhů – zimují typicky v solidních množstvích; několik dalších druhů pravidelně zimuje v oblastech, které s východní částí JAR sousedí (a do JAR se občas zatoulávají).

Tím výčet nekončí: některé „naše“ druhy tu nezimují, ale hnízdí. Celoročně tu najdeme různé skupiny, od každé hned několik druhů nám důvěrně známých: potápky, volavky a jinou vodní čeládku. A taky bramborníčka černohlavého (nominální poddruh *torquatus*). Ten je zde označován jako „African stonechat“! Což pěkně ilustruje, že nekonzistentnost a nesmyslnost mnoha ptačích druhových názvů není jen specialitou českého názvosloví, ale zamořuje i názvosloví anglické.

Nakonec najdeme i našince poněkud jiného kalibru: špačka obecného a pěnkavu obecnou (tu pouze v Kapském Městě a jeho okolí na opačném západním konci JAR, ale zmínit tuto bizarnost prostě neodolám). Ani jeden z nich není dálkovým migrantem. Jak se sem tedy špačci a pěnkavy dostali? Poděkovat můžeme lidské neuváženosti a hlouposti – byli vysazeni evropskými kolonisty. Právě špaček je náš

Volavka popelavá potkává v těchto mokřadech poblíž obce St. Lucia na pobřeží Indického oceánu kromě krokodýlů i pelikány africké (*Pelecanus rufescens*). A také hrochy. Roztomilý „hrošík“ je nejnebezpečnějším africkým savcem – o tom by mohly pradleny vyprávět. Vlastně nemohly... Ročně jich hroší (v celé Africe) spořádají kolem dvou a půl tisíce. Aby to ale nevypadalo, že mají hroší pišku jen na tuto profesi: rádi si berou do úst i rybaře, jejich děti, stejně jako ostatní dvoounohou havěť. I proto je dobré být při africkém ptáčkaření obezřetný. iSimangaliso Wetland Park, KwaZulu-Natal.

Foto: Tomáš Grim

Normální supi plody nežerou. Orlosup palmový (*Gypohierax angolensis*) ano. Na palmách nejen hnízdí – dokonce se jako jediný „dravý“ pták na světě jejich plody téměř výhradně živí. Umlalazi Nature Reserve, KwaZulu-Natal.

jediný původní druh, který dnes obývá všechny kontinenty (samozřejmě s výjimkou kontinentu sedmého, ledového)!²

Už slyším zvolání čtenáře: „Věnujme se konečně druhům africkým, původním, exotickým!“ Už se stalo. Většina jmenovaných druhů jsou druhy africké: v Africe pobývají většinu svého života, ať už na zimovišti či na tahové cestě; k nám jen zalétají krátce zahnízdít, jako do porodnice. Druhy, jako jsou kukačka obecná nebo rákosník zpěvný, nelze rozumně označit jinak než jako druhy africké (za účelem pointy nebudu brát v úvahu u kukačky její asijské populace): tráví totiž přibližně 85 % (kukačka), respektive 70 % (rákosník zpěvný) svého času mimo naše území, z toho většinu právě v Africe. Ale souhlasím, že teď už je čas na *ostatní* africké druhy opeřenců, které krásí východní část JAR.

¹ JAR je tak rozsáhlé a neobyčejně pestré území, že jej nelze pojmut v třístránkovém textu, který má podat praktická doporučení, ani v hrubých rysech. Proto se podíváme jen na východní okraj JAR, na území, která sousedí s Mosambikem a Svazijskem, tedy severně od města Durban.

² Grim T. 2018: Opeření vystěhovalci: špaček obecný. *Naše příroda* 11 (1): 14–21.

Foto: Tomáš Grím

Leskoptev savanová (*Lamprotornis nitens*) zaujme jako několik dalších příbuzných a podobných druhů svým strukturálním zbarvením. Foceno v nejstarší přírodní rezervaci v Africe vůbec (založena 1895). Hluhluwe-Imfolozi Park, KwaZulu-Natal.

Foto: Tomáš Grím

Samička rybařika velkého (*Megaceryle maxima*) právě ulovila kraba. iSimangaliso Wetland Park, KwaZulu-Natal.

Země kontrastů

Snad nikde jinde na světě jsem se nesetkal s tak drastickými rozdíly mezi zachovalostí chráněných území a zdevastovaností těch nechráněných, ponechaných na pospas „péči“ domorodců. První desítky kilometrů cestou z letiště v Durbanu a následně i přejezdy mezi rezervacemi a národními parky byly depka sama: odpadky zasněžená krajina sešlapaných ruderálních ploch rozsekaných ploty, a pokud les, tak nepůvodní eukalyptus. Tedy biologická poušť.

Smutek vzal za své rychlostí, kterou výstižně pojímá rčení o mávnutí kouzelného proutku: hned za plotem chráněných území nejen cválají pakoně a žirafy a zebry a prasata bradavičnatá a jiné savectvo, ale také bují rozličné opeřenstvo. Podobný kontrast máme u nás doma přímo pod nosem: ostrý předěl mezi ptákuprostými lány jižní Moravy a ptáky oplývající pestrou krajinou sousedního horního Rakouska – takový ten kontrast je, že si ho dokonce všimli i moji studenti na exkurzích!

Mandelík fialovoprký (*Coracias caudatus*) je hvězdnou stálicí otevřené savany jižní poloviny afrického kontinentu – korunuje kdejaký keř a z jeho barev přechází zrak. Přechází třeba na vlhy nubijské (*Merops nubicus*; místní poddruh *nubicoides* někdy brán jako samostatný druh, v. karmínová); s typickou vlží nonšalanci lapají v letu velké hmyzáky. A armádní stíhačky závidějí. Do třetice volím barevný příklad z čeledi, která u nás není zastoupena: dudkovci stromoví (*Phoeniculus purpureus*) brázdí vzdušný prostor v celých rodinných bandách a nejdou ani přehlédnout, ani přeslechnout: jejich komunální kolovrátkový rachot a klokot je prozradí už z dálky.

Jako kdekoli jinde notnou část ptačího společenstva tvoří „little brown jobs“ – správný český překlad samozřejmě zní „úhápěčka“, tedy univerzální hnědí ptáci. Třeba lejsci, lindušky a postrach největší – cistovníci (*Cisticola* spp.). Jsou často slyšet, ale to, že jsou i často vidět, při určování ku pomoci zrovna není – jako by si různé druhy cistovníků z jednoho hnízda vypadly. Tady opravdu pomůže jen znalost hlasů (a jako hrubé vodítko i prostředí, které obývají).

Rady k nezaplacení

Kdy? Jižní léto, tedy naše zima, je jasná volba: hnízdění, a tím pádem i nápadnější aktivita je koncentrována do měsíců, které u nás považujeme za zimní a podzimní (přibližně od září do prosince, ačkoli mnohé druhy mohou zahnízdit v kterémkoli měsíci v roce). Jako bonus jsou tu v místní zimě i druhy, které z pouhého zvyku a ekologicky chybně považujeme za „naše“ (viz úvod). Pozorovat směr pro nás exotických residentů a notoricky familiárních migrantů je podle mě vůbec nejzajímavější stránka tropického birdwatchingu, specificky toho afrického – nic podobného nás totiž jinde na světě nečeká: zastoupení „našich“ je v Asii či Americe ve srovnání s Afrikou zcela zanedbatelné.

Kam? Exotické ptáčkaření lze snadno provozovat kdekoli za vsí. Pokud tedy nejste v jižní Africe (viz oddíl Bezpečnost a také lkaní nad devastací nechráněných území v hlavní části článku). Doporučená chráněná území a další místa (včetně městských parků a bezpečných míst mimo rezervace) uvádí přehledně a pečlivě zpracovaná příručka *Southern African Birdfinder* (Cohen, Spottiswoodeová & Rossouw 2006). Samostatnou

kapitolou je NP Kruger: plocha přibližně celého Belize (!) + 520 ptačích druhů = ani se do toho nebudu pouštět a doporučím knihu *Birds of Kruger National Park* (Barnes & Behrens 2017).

Plánovat? Víc než kde jinde! Možnost pozorovat ptactvo pouze v chráněných územích (pokud jste pojali úmysl přežít a případně něco vidět...) má na logistiku výpravy zásadní dopad. Styl „přijedu, kam se mi právě zamane, a jdu pozorovat“, který úspěšně používám kdekoli jinde na světě, vůbec nepřipadá v jižní Africe (tzn. nejen v JAR) v úvahu. Bez zaplacené rezervace (ve smyslu „bookingu“) vás do většiny rezervací (ve smyslu chráněného území) ani nepustí. Rezervovat si a zaplatit pobyt včas je nutnou podmínkou vstupu. „Včas“ má ale docela jiný rozměr než jinde: při pokusu zaplatit pobyt v různých kempech až několik měsíců před příletem do jižní Afriky jsem žalostně selhal a část cesty musel zrušit úplně (prostě už nebylo nikde místo). Plánujte, bookujte a plaťte ve stylu „čím dřív, tím líp“ – nejlépe tak půl roku předem. Na „last minute“ přístup úplně zapomeňte.

Atlas? Atlasů, které pokrývají jižní kout černého kontinentu, je přehršel (např. *Newman's Birds of Southern Africa*; *Roberts Bird Guide*; *Birds of Africa South of the Sahara* – tento poslední se hodí, zvláště pokud se chystáte vracet do dalších zemí dolní poloviny kontinentu). Nicméně od doby svého prvního vydání zůstává nejvíce doporučitelnou terénní určovací příručkou tzv. „Sasol“. Zvyk pojmenovávat atlasy podle jména sponzora (v tomto případě chemické společnosti, která si žehlí pověst v veřejnosti) je podle mě stejně oprávněný jako odkazovat na atlasy názvem nakladatelství („Collins“ vydal desítky ptačích atlasů, nejen ten od Svenssona a jeho party) – v obou případech patří v první řadě kredit autorům, tedy lidem, a ne nějaké firmě. Nicméně klasický

Foto: Tomáš Grím

Nejběžnější druh v otevřené savaně? „Náš“ tuhýk obecný! Po krátkém zamyšlení je zřejmé, že značná část „našich“ ptáků nejsou žádní „naší“ ptáci: jsou doma v Evropě asi tolik, jako jsou čtenářky tohoto textu doma v poradnici. Foceno v rezervaci Mkhuze, kde bylo na ploše pouhých 400 km² zastíženo přes 450 druhů ptáků; není divu, že lokalitu najdete v knize *Top 100 Birding Sites of the World* (Cousens 2008). Mkhuze Game Reserve, KwaZulu-Natal.

Foto: Tomáš Grim

Díky nápadnému sociálnímu chování není timálie africké (*Turdoides jardineii*) lehké přehlédnout. Kemp Skukuza, Kruger NP, Mpumalanga.

Foto: Tomáš Grim

Pozdní příjezd do kempu může v JAR vyústit v průšvih (pokutu). A nebo taky přinést nečekaného „špeka“, jako v případě této fotografie. Jedním z druhů, který i zavlému ptáčkaři snadno uniknou, je běhulík velký (*Rhinoptilus chalcopterus*). Je krypticky zbarvený a jako pojistku nenalezitelnosti má navíc převážně noční aktivitu. Kemp Tamboti, Kruger NP, Mpumalanga.

atlas pánů Sinclaire, Hockeyho, Tarbotona a Ryana se zažil jako „Sasol“ a nad konkurencí vyčnívá dodnes. K dispozici je i zdařile designovaná mobilní aplikace (<https://www.sasolbirds.co.za/mobile-app.php>).

Hlasy? Ty se hodí znát vždycky – ani v otevřené savaně se nedostaneme k záhadnému volajícimu opeření snadno (viz oddíl Doprava níže). Máme sice volně stažitelné zvukové soubory na webových stránkách xeno-canto.org, ale nulové finanční výdaje nejsou všechno. Je třeba vážit i nevýhody tohoto internetového zdroje: tedy čas nutný na vyhledání, výběr, stažení a pojmenování zvukových souborů. Xeno-canto vám sice nabídne i stovky nahrávek pro druh, který zadáte do vyhledávacího pole, ale vyberte z nich nahrávku, která je dostatečně kvalitní, uspokojivě dlouhá pro playback, na které neruší další nechtěné druhy v pozadí...! Tuhle časově náročnou práci za nás udělal Guy Gibbon, autor CD-setu *Southern African Bird Sounds* (2012), který se mi osvědčil v JAR i okolních zemích.

Bezpečnost? Tu v JAR nehledejte. Ani v oblastech urbanizovaných (proti JAR je i Brazílie úplná selanka), ani v těch přírodních (velké savce je fajn pozorovat z auta, ne je slyšet funět vám na záda). Viz ostatně další oddíl:

Doprava? Strategii „vyskočím z busu, hodím bāgl na hostel a jdu ptáčkařit“, na kterou jsem si zvykl na jiných kontinentech, jsem musel nechat... na jiných kontinentech. Bez půjčeného vozu (nebo bez spousty času, vyrazíte-li po souši vlastním vozem) nic nevidíte: do parků a rezervací vás pustí pouze motorizovaně.

Ubytování? Kempy a lodže. V chráněných územích je mimo kempy a některá vyhrazená místa („hides“, tedy pozorovatelná) zakázáno z vozu vůbec vystupovat (natož do rezervací vstoupit po svých) – rangeri někdy údajně pokutují i pasažera jen výrazně vykloněného ze staženého okýnka. Z dobrých důvodů: v zemi velkých savců (to máte takové lvy...) je užitečné zákaz vystupování ve vlastním sebezáchovném zájmu dodržovat. Aby toho nebylo málo, mnohé kempy se na noc zavírají – mimo organizované noční safari (příplatíte si) a soukromé lodže s osobními průvodci (rozlučte se s úsporami) na toulky temnotou zapomeňte. Navíc se kempy ráno otevírají tak pozdě, že je na případné focení a pozorování ptáků během ranního vrcholu aktivity pozdě. Na první poslech znějí uvedená omezení dost odpudivě: alespoň mě, jako freestylového a jen velmi málo plánujícího ptáčkaře, odradila od návštěvy jižní Afriky úplně na téměř dvě desetiletí, kdy jsem se místo jediné návštěvy jižní Afriky raději mnohokrát vracel na stejné lokality jihoamerické či jihoasijské. Máloco zní méně lákavě než trávit noci v kempu oploceném dráty nabitými elektrinou, ale realita je mnohem příznivější: tím nemyslím jen noční grilování antilopího masa, kvalitní místní červené víno, ale hlavně to, že:

Kemp je krmítko

Ještě nepolíben jižní Afrikou, spáchal jsem v článku o nesnesitelné lehkosti tropického birdwatchingu³ jedno důležité opomenutí. Jako příklady ptačích krmítek jsem uvedl ta přirozená: plodící stromy a jílové lizy. Oba tyto zdroje lákají vysoké koncentrace druhů i jedinců. Vynechal jsem ale krmítka nepřirozená. Tedy kempy.

Při prvním zamyšlení by šel člověk na ptáky do kempu s podobným nadšením jako do města. Tedy nejspíš vůbec. Realita afrických kempů

je ale překvapivě opačná. Nižší plachost ptáků, přehledné prostředí, možnost volného pohybu bez omezení auta (viz zákaz vystupování z vozu mimo kempy) jsou velkými pomocníky ptáčkaře i fotografa. K tomu přidejte větší hustotu opeření: ptáky do kempů lákají odpadky, kvetoucí okrasné keře, bezpečnější prostředí (predátoři jsou na druhé straně za plotem). Posekané trávníky (jsou-li) lákají krásně vybarvené ledňáčky snáze dostupným hmyzem.

Pokud vás pozitivita a jistoty kempu nepřesvědčily, nezbyvá vám než volit jinou destinaci. Třeba Botswanu, kde jsou kempy otevřené (a vystupování z vozu je pouze nedoporučeno, nikoli zakázáno a pokutováno jako v JAR). Vše dobré je ale k něčemu zlé – pokud vás postihne volání přírody a úlevnou cestu zpět do stanu vám zkříží slon... To si nevyberete. Tedy vyberete, třeba jiný styl poznávání Afriky: např. úžasné fotografické knihy z dílny jihoafrické rodiny van den Bergů, kterými se můžete kochat v bezpečí domácího divanu.

Ptačí „lidé“

Lokality ve východním cípu JAR, kterými se zde zabývám (viz popisky fotografií), jsou krajinná placka. Proto postrádají druhy vázané na členitější prostředí a vyšší nadmořské výšky. Přesto pojmut reprezentativní vzorek ptačí fauny jižní Afriky, dokonce omezený jen na úzký proužek východního okraje této země, v takto krátkém textu nelze. Tak už jen pár posledních příkladů.

Namátkou třeba dravci. Poblíž vody orlí jasnohlasí (*Haliaeetus vocifer*), nad savanou hojně orlí Wahlbergovi (*Aquila wahlbergi*) a supí afričtí (*Gyps africanus*). K tomu supí královští (*Torgos tracheliotus*), impozantní svou velikostí těla i samotného zobanu. A hlavně trefně pojmenovaný orlík kejklíř (*Terathopius ecaudatus*). Krátký ocas a široká křídla „vyboulená“ na zadní straně mu dávají nezaměnitelnou siluetu.

A nejsilnější zážitek? Náhodně losuji z desítek nezapomenutelných... Tak třeba tento. Savanou prochází rodinka. Jsou slyšet už z dálky – vítr k nám nese hluboký zvuk, zdá se, že snad celá rodina troubí na trumpety. Vynořují se z vysoké trávy. Zvědavci to jsou: upřeně si nás prohlížejí inteligentními očima lemovanými dlouhými černými řasami. Uhnančivý pohled. Matka, rozpoznatelná podle typické modrofialové ozdoby na krku, zvedne ze země obřího sklípka a předává jej své ratolesti. Otec, s jasně červeně nabarveným krkem bez matčí modrofialovosti, pátravě sleduje okolí – nečihá za tím keřem lev? Levhart? Věnují nám poslední pohled, zamávají dlouhými řasami a mizí ve vysoké trávě. Ptačí „lidé“ – zoborožci kaferští (*Bucorvus leadbeateri*).

Tomáš Grim | právě po 20 letech doučil a dobádal na katedře zoologie Univerzity Palackého v Olomouci a odchází zatím neznámo kam (ale ptáčkařit ve volném čase určitě bude). Zabýval se především hnízdním parazitismem a urbanizací ptáků. Je spoluautorem a spolueditorem první slovenské Ornitologické příručky a spoluautorem knihy o kukačce, která vyšla ve čtyřech jazycích a získala cenu „Nejlepší ptačí kniha roku 2017“ (2. místo; uděluje časopis British Birds a British Trust for Ornithology).

3 Grim T. 2014: Nesnesitelná lehkost tropického birdwatchingu. *Ptačí svět* 21(3): 9–11.